

Marta Gryko

ORCID 0000-0003-0123-3909

Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku

Katedra Pedagogiki

SPACERY I WYCIECZKI PRZEDSZKOLAKÓW. WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie

Autorka artykułu z jednej strony różnicuje pojęcia spacer i wycieczka, a z drugiej doszukuje się w nich cech wspólnych. Zwraca uwagę na występowanie różnych rodzajów wycieczek, o których stanowi wybrane kryterium podziału np. cel lub tematyka. Szczególną uwagę kieruje na cele (edukacyjne, wychowawcze, rekreacyjno-zdrowotne) i wartości jakie dzieci czerpią z tej formy aktywności. W artykule poruszono też kwestie formalne związane z planowaniem i organizacją wycieczek, odwołując się do konkretnych aktów prawnych. Opiszano także zawartość regulaminu i karty wycieczki. Rozważania na temat walorów spacerów i wycieczek zamyka kwestia bezpieczeństwa dzieci biorących w nich udział oraz możliwość wykorzystania wiadomości zdobytych podczas wycieczek i spacerów podczas zajęć dydaktyczno-wychowawczych w przedszkolu.

Słowa kluczowe: spacer • wycieczka • rodzaje wycieczek • cele wycieczek • walory/wartości spacerów i wycieczek • organizacja i planowanie wycieczek • bezpieczeństwo.

WALKS AND EXCURSIONS FOR PRESCHOOLERS. SELECTED ISSUES

Abstract

On the one hand, the author differentiates the concepts of a walk and a trip, and on the other hand finds in them common features. She

points out the existence of different types of excursions, which are determined by the chosen criterion of division, such as the purpose or subject matter. Particular attention is paid to the objectives (educational, educational, recreational and health-related) and the values that children derive from this form of activity. The article also discusses formal issues related to the planning and organizing trips, with reference to specific legal acts. Excursion cards and the content of the terms and conditions are also described. Considerations on the advantages of trips and excursions close with the issue of safety of children participating in them and the possibility of using the knowledge gained during trips and excursions during didactic and educational activities in the kindergarten.

Keywords: walk • trip • types of trips • goals of trips • values of walks and trips • organization and planning of trips • safety.

Spacery i wycieczki w ujęciu definicyjnym

Spacery i wycieczki są nieodłącznym elementem towarzyszącym edukacji przedszkolnej. Dzięki nim przedszkolaki mają możliwość bezpośredniego poznawania środowiska, regionu, właściwości geograficznych, etnicznych, historycznych, kulturowych oraz gospodarczych. Wycieczki i spacery są bogatym źródłem przeżyć dzieci i wzbudzają chęć aktywnego w nich uczestnictwa. Należą one do bardzo korzystnych i lubianych przez dzieci, a wielu pedagogów zalicza je do podstawowych elementów kształcenia.

Spacery i wycieczki są atrakcyjną formą organizacyjną stosowaną na różnych etapach edukacji. W ostatnim okresie, zwłaszcza w dobie pandemii COVID-19, mówi się o ich walorach i znaczeniu w rozwoju dzieci.

W literaturze przedmiotu najczęściej przytaczane są następujące wyjaśnienia tej formy pracy z dziećmi:

- wycieczka jest realizowana przez nauczycieli w ramach lekcji lub zajęć pozalekcyjnych,
- zajęcia prowadzone w formie wycieczek mogą wprowadzać dzieci w nowe tematy, rozszerzać poznawane zagadnienia lub utrwalać nabytą wiedzę,

- są cennym elementem programu edukacyjno-wychowawczego¹.

Wincenty Okoń definiuje wycieczki szkolne jako: „każde wyjście poza budynek szkoły w celach edukacyjnych; należy do lubianych przez młodzież szkolną form organizacyjnych procesu dydaktyczno-wychowawczego. Wycieczki szkolne umożliwiają dzieciom i młodzieży bezpośrednio poznanie i przeżywanie środowiska lokalnego, własnego regionu, kraju ojczystego, krajów Europy i świata, ich właściwości historycznych, geograficznych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych”². Definicja ta obejmuje wszystkie walory wycieczek w kontekście edukacji dzieci i młodzieży.

W Rozporządzeniu MEN czytamy, że „wycieczka jest zasadniczą formą czynności krajoznawczo-turystycznych i stanowi integralną część rozwoju dydaktyczno-wychowawczego, w związku z tym powinna być organizowana w miarę potrzeb i możliwości przez wszystkie szkoły w ramach zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych”³.

Z kolei spacer to „chodzenie, przejście się na świeżym powietrzu dla przyjemności”⁴. Przez spacer rozumie się wyjście z dziećmi poza teren przedszkola i pobyt na powietrzu pomiędzy posiłkami. Częstotliwość spacerów zależy od warunków otoczenia przedszkola. Celem spacerów obok ruchu na powietrzu, jest poznawanie otaczającego środowiska przyrodniczego i społecznego. Na spacery wybiera się miejsca, gdzie dzieci mogą bawić się na większej przestrzeni, pokonywać przeszkody terenowe, skakać przez dołki, zbiegać z górki itp. Spacer i wycieczki łączą z sobą naukę i zabawę dziecka⁵.

Uznać można zatem, że spacer jest formą aktywności, która

---

¹ I. Błaszak, *Znaczenie wycieczek szkolnych w wychowaniu i kształceniu uczniów klas początkowych szkoły podstawowej*, „Zeszyty Naukowe TiR, Wyższej Szkoły Turystyki i Języków Obcych”, 2014, nr 13, s. 85.

² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 473.

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz.U. z 2018 r., poz. 1055).

⁴ Definicja spaceru wg Słownika PWN [online] dostęp [w:] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/spacer.html>, dnia 16.12.2020.

⁵ J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2011, s. 277.

pozwala na spędzenie czasu poza salą przedszkolną i przynosząca szereg korzyści w rozwoju dziecka.

Zarówno spacer, jak i wycieczka są elementami turystyki w edukacji przedszkolnej, wiele ich cech jest zbieżnych, ale występują też między nimi różnice dotyczące chociażby czasu trwania czy lokalizacji (Tabela 1).

Tabela 1. Porównanie cech wycieczki i spaceru

Cechy	Forma aktywności	
	Wycieczka	Spacer
Definicja	Wyjście poza budynek przedszkola w celach edukacyjnych	Wyjście poza budynek przedszkola w celach rekreacyjnych
Cel	Ściśle określone cele poznawcze	Aktywność ruchowa, poszerzanie doświadczeń poprzez codzienną styczność z odmiennym otoczeniem
Efekty	Wprowadzenie nowych zagadnień edukacyjnych, utrwalanie ich lub rozszerzanie	Urozmaicenie czasu spędzanego w przedszkolu, konfrontacja dzieci w otoczeniem, budowanie odporności, pożytkowanie energii
Czas trwania	– Kilka godzin – Cały dzień (w przypadku dalszych wycieczek)	Kilka minut do godziny
Miejsce	– W bliskiej okolicy przedszkola (parki miejskie, parki edukacyjne, lasy)	W bliskiej okolicy przedszkola
Miejsce	oraz – W dalszej (dłuższe wycieczki wymagające skorzystania ze środka transportu komunikacji miejskiej lub zorganizowanego na potrzeby wycieczki)	W bliskiej okolicy przedszkola

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. Liwska-Jankiewicz, *Wielostronne walory spacerów i wycieczek przyrodniczych dla procesu edukacyjnego dzieci przedszkolnych*, [online] dostęp [w:] https://www.profesor.pl/mat/n12/n12_a_liwska_050223_1.php dnia: 15.12.2020.

Elementy spójne spacerów i wycieczek dotyczą zdobywania nowych doświadczeń, nawyków, umiejętności, interakcji ze środowiskiem i inspiracji do podejmowania aktywności fizycznej i rozwijania zainteresowań. Wycieczki i spacerzy sprzyjają:

- poznaniu najbliższego otoczenia i miejsca zamieszkania,
- zapewnieniu harmonijnego rozwoju psychofizycznego,
- utrwalaniu nawyku spędzania czasu na świeżym powietrzu,
- rozwijaniu zainteresowań różnymi formami aktywności ruchowej w określonych warunkach,
- zaspokojeniu potrzeby odkrywania nowych rzeczy⁶.

W metodyce przedszkolnej obie wymienione formy aktywności są ujmowane najczęściej łącznie. Trudno jest czasem jednoznacznie zróżnicować, kiedy wyjście jest spacerem, a kiedy wycieczką. Zazwyczaj pod uwagę bierze się czas przebywania dzieci poza terenem przedszkola i odległość. Wyjście do miejsc oddalonych od przedszkola i trwające dłużej nazywa się wycieczką, natomiast wyjście blisko, pieszo, na krótszy czas nazywa się spacerem⁷.

Rodzaje wycieczek

Wycieczki ze można klasyfikować uwzględniając różne kryteria jednym z nich jest cel organizowania. W tym przypadku można wyróżnić:

- wycieczki lekcyjne, które nazywane są także zajęciami w terenie,
- wycieczki przedmiotowe, nazywane zintegrowanymi lub programowymi, które organizowane są przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów (organizowane w szkołach, nie dotyczą przedszkoli),
- wycieczki krajoznawcze, organizowane przez nauczycieli, wychowawców, samorząd lub radę rodziców.

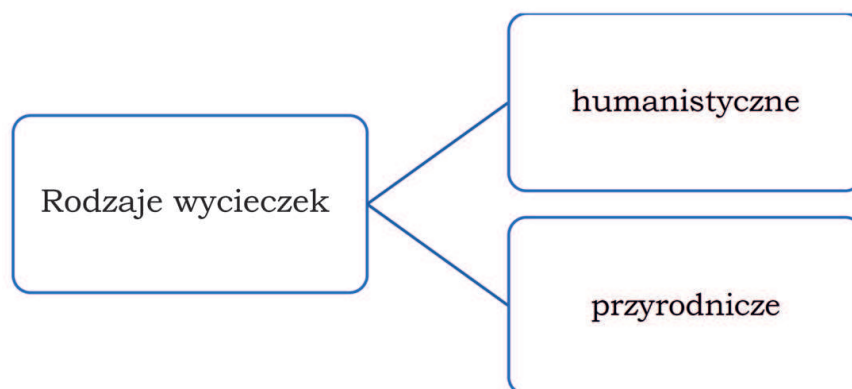
⁶ K. Wojciechowska, *Wycieczka jako podstawowa forma...*, op. cit., s. 213.

⁷ I. Dudzińska, *Spacerzy i wycieczki* [w:] I. Dudzińska (red.), *Wychowanie i nauczanie w przedszkolu*, Warszawa 1983, s. 93.

Kazimierz Sośnicki ze względu na ich tematykę wyróżnia dwa typy wycieczek:

- wycieczki humanistyczne: do muzeów, bibliotek, na koncerty i wystawy, do teatru, do miejsc zabytkowych i pomników kultury,
- wycieczki przyrodnicze: do ogrodów botanicznych, parków, sadów, gospodarstw rolnych, zakładów produkcyjnych⁸.

Schemat 1. Rodzaje wycieczek według Sośnickiego

Źródło: K. Sośnicki, *Poradnik dydaktyczny...*, op. cit.

Wycieczki są atrakcyjną formą pracy i edukacji pozalekcyjnej. Dzieci mają możliwość nawiązywania bezpośrednich kontaktów ze środowiskiem lokalnym, otoczeniem społeczno-gospodarczym i kulturalnym. Są źródłem wielu doświadczeń i rozwoju zainteresowań.

Maria Jakowicka dokonała podziału wycieczek ze względu na cel jaki ma zostać osiągnięty:

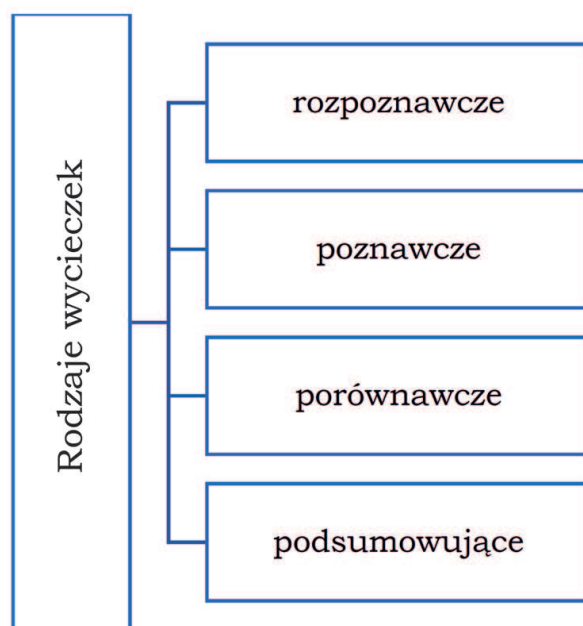
- rozpoznawcze: gdzie celem jest budowanie nowych doświadczeń dzieci z obiektami i zjawiskami,
- poznawcze: których celem jest pogłębienie już istniejących doświadczeń w bezpośrednim kontakcie z przyrodą i społeczeństwem,

⁸ K. Sośnicki, *Poradnik dydaktyczny*, Warszawa 1963, cyt. za: M. Grabowska, B. Nowicka, *Rola wycieczek szkolnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym*, [online] dostęp [w:] <http://www publikacje.edu.pl/pdf/7363.pdf>, dnia 15.12.2020.

- porównawcze: organizowane na koniec danego etapu w cyklu edukacji,
- podsumowujące: na zakończenie danego cyklu, gdzie podsumowuje się nabyte umiejętności i informacje⁹.

Schemat 2. Rodzaje wycieczek według Jakowickiej

Źródło: opracowanie na podstawie M. Jakowicka, *Wzbogacanie doświadczeń...*, op. cit.

Wycieczki stanowią dla dzieci zawsze radosne przeżycie i są urozmaiceniem codziennego funkcjonowania w przedszkolu. Dziecko poznaje świat w atmosferze emocjonalnego zaangażowania, dzięki czemu łatwiej i trwalej przyswaja informacje. Poprzez bezpośredni kontakt z otoczeniem uzyskuje się najlepsze rezultaty wychowawcze. Takie przeżywanie wywołuje lepsze efekty niż oddziaływanie oparte tylko na słowie¹⁰.

⁹ M. Jakowicka, *Wzbogacanie doświadczeń uczniów klas początkowych ze środowiskiem*, Warszawa 1988, cyt. za: M. Grabowska, B. Nowicka, *Rola wycieczek...*, op. cit.

¹⁰ I. Dudzińska, *Spacery i wycieczki...*, op. cit., s. 95.

Cele i wartości spacerów i wycieczek

Uczestnictwo w wycieczkach i spacerach motywuje dzieci do aktywnego uczestnictwa w zajęciach, zachęca do zadawania pytań, zbierania informacji, zdjęć i ulotek, wzbudza zainteresowanie przyrodą i kulturą. Ważną funkcją wycieczek jest funkcja wychowawcza. Nauczyciel – wychowawca przedstawia dzieciom wzorce zachowań społecznych oraz wzorce postępowania wobec przyrody czy zabytków. Wycieczki oraz spacery kształtują wrażliwość estetyczną, umiejętność dostrzegania i przeżywania piękna oraz potrzebę obcowania z naturą i kulturą. Dają one także możliwość realnego przeżywania i doświadczania tego, czego dzieci uczą się na zajęciach w budynku przedszkola. Wpływa to na większe ich zainteresowanie otaczającą rzeczywistością, podnosi energię i niweluje znudzenie, które niekiedy występuje w trakcie zajęć w budynku. Do istotnych walorów wycieczek i spacerów należy aspekt zdrowotny. Dzieci mogą odpocząć psychicznie, wyrażać siebie, aktywnie wypoczywać, przez co wzmacniają sprawność fizyczną i psychiczną. Bezpośredni kontakt z przyrodą wpływa na pogłębienie i wzbogacenie wyobraźni. Styczność z nowymi rzeczami i otoczeniem wraz z radością z doświadczania nieznanych dotąd rzeczy budzi u dzieci potrzebę wypowiedania się i stawiania pytań, co na tym etapie rozwoju dziecka sprzyja bezpośrednio rozwojowi mowy¹¹.

Spacerzy przyczyniają się do urozmaicenia czasu pobytu dzieci w przedszkolu. Niemniej mogą one również spełniać cele edukacyjne, budować umiejętności zachowywania się w ruchu drogowym i podejmowania aktywności ruchowej bez względu na pogodę. Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku wycieczek, gdyż z założenia wiążą się one z realizacją założonych celów edukacyjnych. Bez względu na rodzaj wycieczki, ma ona przemyślaną i specjalnie zaplanowaną formę, która jest dostosowana do potrzeb oraz możliwości dzieci. Do celów edukacyjnych wycieczek należą:

- kształtowanie oraz zaspokajanie potrzeb poznawczych,

---

¹¹ M. Drogosz, *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych*, Warszawa 2009, s. 112.

- rozwój zainteresowań i zdolności,
- kształtowanie umiejętności obserwacji otoczenia i zjawisk w nim zachodzących,
- wzbudzanie nawyków samokształcenia - dowiadywania się i szukania informacji,
- wzbogacanie zasobów wiedzy,
- kształtowanie postawy odkrywania świata i podstawowych praw nim rządzących,
- pogładowe nauczanie,
- aktywne i świadome zdobywanie wiedzy poprzez wzbudzenie zainteresowania,
- uczenie samodzielnego myślenia, racjonalnej oceny i krytycznej postawy¹².

Cele wychowawcze dotyczą:

- rozbudzanie uczuć patriotycznych i budowanie postawy obywatelskiej,
- poznawanie kultury, historii i języka ojczyzny i innych krajów,
- uczenie zasad demokratycznego współdziałania,
- wyrabianie postaw opiekuńczych,
- upowszechnianie wśród dzieci zasad ekologii,
- przeciwdziałanie patologiom społecznym,
- poznawanie zasad bezpieczeństwa w rozmaitych sytuacjach,
- budowanie postaw etycznych wobec zasad współżycia w społeczeństwie, prawdomówności, uczciwości oraz uprzejmości,
- kształtowanie umiejętności adaptacji do nowych okoliczności¹³.

Cele rekreacyjno-zdrowotne:

- wypoczynkowy, zaspokajanie potrzebę odpoczynku,
- restytucyjny, odtwarzanie sił psychicznych i fizycznych,

---

¹² Ibidem.

¹³ I. Janowski, *Wycieczki szkolne*, Kielce 2001, s. 31.

- zabawowy, szczególnie ważny dla dzieci w wieku przedszkolnym, gdyż dzieci uczą się przez zabawę,
- kondycyjny – podnoszenie sprawności fizycznej,
- sportowo-wypoczynkowy – zaspokajanie potrzeby osiągnięcia sukcesów we współzawodnictwie,
- poznawczo-kształtujący-zdobywanie nowych umiejętności i nawiązywanie więzi społecznych¹⁴.

Spacer jest pewnego rodzaju formą odpoczynku, rekreacji, umożliwia korzystanie z dobrodziejstw przebywania na świeżym powietrzu i zaspokajania potrzeby ruchu. Wycieczka również może trwać krótko, czasem nie dłużej niż czas trwania jednego zajęcia, jednakże cel jest inny niż spaceru. Wycieczka zazwyczaj motywowana jest konkretną tematyką. Określając cel wycieczki i w sposób planowy dąży się do jego osiągnięcia. Spacer i wycieczki w przedszkolu, niezależnie od różnic, wykazują wiele cech wspólnych. Cele, które wysuwa się w odniesieniu do wycieczek, osiąga się także częściowo na spacerach, chociaż wówczas jest to proces mniej zorganizowany i planowy, a raczej zachodzący przy nadarzającej się okazji podczas wyjść. Nie stawia się wyraźnej granicy między spacerem a wycieczką, a dąży się do tego, aby obie formy dawały dzieciom jak najwięcej korzyści. Podsumowując można uznać, że spacer bez walorów wychowawczych jest równie mało wartościowy jak wycieczka pozbawiona walorów zdrowotnych¹⁵.

Planowanie i organizacja spacerów oraz wycieczek

Przygotowanie do wycieczki obejmuje zarówno przygotowania ze strony nauczycielki, jak i dzieci. Sposób przygotowania wycieczki zależny będzie od miejsca, do którego wycieczka będzie się odbywać. Najważniejsza jest znajomość terenu wycieczki z punktu widzenia bezpieczeństwa dzieci oraz możliwość wykorzystania go w celach edukacyjnych dzieci. Dobra organizacja wycieczki wyma-

---

¹⁴ I. Błaszak, *Znaczenie wycieczek...*, op. cit., s. 88–89.

¹⁵ I. Dudzińska, *Spacer i wycieczki...*, op. cit., s. 94.

ga, aby przedszkolaki również zostały przygotowane do wycieczki. Dzieci powinny wiedzieć, dokąd pojedą i co będą mogły zobaczyć. Takie przygotowanie pozwala im na świadome przeżywanie doświadczeń na wycieczce. Ważnym elementem wycieczek są kontakty społeczne, dzięki którym u dzieci można kształtować szacunek do ludzi dorosłych, ich pracy, wdzięczności. Istotnym elementem też jest rozwój ciekawości dzieci i motywowanie ich do zadawania pytań. Dzieci powinny także zostać zapoznane z kwestią bezpieczeństwa podczas wycieczki. Ustalenie, przedstawienie i podkreślenie konieczności przestrzegania zasad jest bardzo ważne dla samego przebiegu wycieczki oraz świadomości dzieci o zagrożeniach¹⁶.

Każda nauczycielka dla swojej grupy powinna przygotować harmonogram wycieczek na dany rok szkolny. Dokument powinien zawierać przede wszystkim informację o rodzaju wycieczki (jej typ), miejscu, celu/ zadaniu, terminie oraz osobie odpowiedzialnej.

Przedszkola posiadają własne procedury wyjść na spacer. Poniżej przedstawiono schemat organizacji spacerów i procedury wyjść w oparciu o kilka wewnętrznych procedur wybranych polskich przedszkoli.

1. Wyjście na spacer poza teren przedszkola należy wpisać do Rejestru wyjść grupowych.

2. Wyjście odnotowuje się w dzienniku zajęć lekcyjnych, a spacer ujęty jest w rozkładzie dnia.

3. Opiekę nad dziećmi na spacerze sprawuje nauczyciel i opiekun-przynajmniej dwie osoby na grupę dzieci, gdzie na piętnaścioro dzieci przypada jeden opiekun. Nawet jeśli grupa jest mniejsza to na czele grupy znajduje się jeden opiekun lub nauczyciel, a na końcu grupy drugi.

4. Do spaceru poza teren przedszkola nauczyciel musi:

- zaopatrzyć dzieci w kamizelki odblaskowe,
- dostosować trasę do możliwości dzieci oraz pogody,
- kontrolować liczebność grupy przed, w trakcie i po spacerze,
- zabrać ze sobą apteczkę pierwszej pomocy.

5. W spacerze uczestniczyć mogą:

¹⁶ Ibidem, s. 102–104.

- dzieci z najmłodszej grupy, w zależności od charakteru spaceru,
- dzieci ze starszej grupy,
- opiekunowie,
- rodzice.

Organizując wyjście na spacer nauczyciel musi:

- zapoznać dzieci z miejscem oraz celem spaceru, aby były one zaangażowane w obserwację otoczenia i aktywnie uczestniczyły w spacerze,
- zadbać o właściwy ubiór dzieci, odpowiednio zabezpieczający je przed panującymi warunkami pogodowymi,
- nie dopuszczać do nadmiernego wyczerpania fizycznego dzieci,
- przestrzegać norm kulturowych wobec współuczestników spaceru,
- przestrzegać reguł bezpieczeństwa,
- zadbać o przyjemny i pozytywny nastrój, aby doznania psychiczne i estetyczne dzieci również były pozytywne,
- zapewnić organizację realizującą cele edukacyjne, jeśli takowe zostały założone,
- uświadamiać wartość aktywnego wypoczynku i budować ten nawyk u dzieci¹⁷.

Do obowiązków dzieci należy:

- przestrzeganie zawartych umów z nauczycielami i opiekunami,
- sprawnie reagują na umówione sygnały,
- przestrzeganie zasad prawidłowego zachowania się w miejscach publicznych, poza terenem przedszkola,
- przestrzeganie zasad bezpieczeństwa i dyscypliny, nie oddalają się od grupy,

---

¹⁷ Procedura wyjść, spacerów i wycieczek organizowanych przez Przedszkole nr 1 w Siemiatyczach, Załącznik do Zarządzenia Nr 6/2019 z dnia 9.10.2019 w sprawie wprowadzenia Procedury wyjść, spacerów i wycieczek organizowanych przez Przedszkole nr 1 w Siemiatyczach, [online] dostęp [w:] <http://www.przedszkole-siemiatyczne.vot.pl/dokumenty/procedura-wyjsc-spacerow-i-wycieczek-organizowanych-przez-przedszkole-nr-1-w-siemiatyczach.html> dnia: 8.01.2021.

- sygnalizują nauczycielowi lub opiekunowi potrzeby fizjologiczne¹⁸.

Procedury wyjść na spacery i wycieczki opracowywane są w oparciu o obowiązujące akty prawne – rozporządzenia i ustawy:

1. Ustawę o Systemie Oświaty z dnia 25 kwietnia 2015 r. z późn. zmianami. (Dz. U. z 2020 r. poz. 1327 oraz z 2021 r. poz. 4)

2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. 2017r., poz. 356),

3. Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2020 r. poz. 110, 284, 568, 695, 1087, 1517.)

4. Rozporządzenie MENiS z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz. U. z 2018 r, poz. 1055),

5. Rozporządzenie MENiS z dnia 12 sierpnia 2020 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz. U. z 2020 r., poz. 1386),

6. Ustawę z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy o bezpieczeństwie osób przebywających w obszarach wodnych (Dz. U. z 2015 r., poz. 779),

7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 16 stycznia 2015 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać organizatorzy wycieczek dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania (Dz. U. z 2015 r., poz. 109),

---

¹⁸ Obowiązki dzieci pochodzą z procedury organizowania spacerów i wycieczek w Niepublicznym Przedszkolu Integracyjnym z Oddziałami Specjalnymi „Słoneczny Domek” w Kołobrzegu, [online] dostęp [w:] <http://slonecznydomek.kolobrzeg.eu/images/dokumenty/statut.pdf> dnia: 8.01.2021.

8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 16 października 2019 r. o zmianie ustawy o sporcie (Dz. U. z 2019 r., 2251).

Celem ustalania wewnętrznych procedur wyjścia na spacer w przedszkolach jest ustalenie reguł, według których mają postępować nauczyciele, opiekunowie i dzieci, zapewnienie dzieciom bezpieczeństwa oraz realizowanie celów spacerów samych w sobie. W dokumentacji przedszkola powinien się również znajdować indywidualny formularz zgody wyjść na spacer podpisany przez rodziców. Bez tego dokumentu nauczyciele, w świetle prawa, nie mogą zabierać dzieci poza teren przedszkola.

Regulamin wycieczek. Karta wycieczki

Organizując wycieczkę konieczne jest skomponowanie (lub posiadanie wcześniej przygotowanego) regulaminu wycieczki, którego bezwzględnie powinni przestrzegać wszyscy uczestnicy. Kierownik wycieczki jest zobowiązany do przedstawienia regulaminu uczestnikom. Regulamin wycieczki obejmuje:

1. Organizację i program wycieczki dostosowuje się do:
  - wieku uczestników,
  - zainteresowań i potrzeb przedszkolaków/ uczniów,
  - stanu zdrowia i sprawności fizycznej,
  - stopnia przygotowania i umiejętności do pokonywania trudności.

2. Każdy nauczyciel planujący organizację wycieczki na teren parku narodowego lub rezerwatu przyrody powinien wcześniej zapoznać się z regulaminem parku i rezerwatu i poinformować o nim uczestników wycieczki.

3. Na wycieczce, przy wykorzystaniu środków komunikacji, opiekę sprawuje jedna osoba dorosła na dziesięcioro dzieci.

4. Ilość dzieci na jednego opiekuna może zmaleć przy uwzględnieniu doświadczenia i umiejętności pedagogów, stopniu zdyscyplinowania dzieci, środka transportu, wieku dzieci i sposobie zorganizowania wycieczki.

5. Wycieczki mogą być finansowane ze środków:

Wzór Karty wycieczki o której mowa w § 6 ust. 1 Rozporządzenia MINISTRA EDUKACJI NARODOWEJ z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki

KARTA WYCIECZKI

Nazwa i adres przedszkola/szkoły/placówki:

.....
 .....

Cel wycieczki:

.....
 .....

Nazwa kraju/miasto/trasa wycieczki:

.....
 .....

Termin:

.....

Numer telefonu kierownika wycieczki:

.....

Liczba uczniów: ....., w tym uczniów niepełnosprawnych:.....

Klasa:

.....

Liczba opiekunów wycieczki:

.....

Środek transportu:

.....

PROGRAM WYCIECZKI

Data, godzina wyjazdu oraz powrotu	Długość trasy (w kilometrach)	Miejscowość docelowa i trasa powrotna	Szczegółowy program wycieczki od wyjazdu do powrotu	Adres miejsca noclegowego i żywieniowego oraz przystanki i miejsca żywienia

W przypadku wycieczki/wyjazdu zagranicznego dyrektor szkoły jest obowiązany poinformować organ sprawujący nadzór pedagogiczny i organ prowadzący o organizowaniu takiej wycieczki, przekazując uzupełnioną i zatwierdzoną Kartę Wycieczki. Dyrektor szkoły nie przekazuje listy uczniów.

Wzór Karty wycieczki o której mowa w § 6 ust. 1 Rozporządzenia MINISTRA EDUKACJI NARODOWEJ z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki

OŚWIADCZENIE

Zobowiązuję się do przestrzegania przepisów dotyczących bezpieczeństwa w czasie Wycieczki:

Kierownik wycieczki

.....

(imię i nazwisko oraz podpis)

Opiekunowie wycieczki

1. ....

2. ....

3. ....

4. ....

5. ....

(imiona i nazwiska oraz podpisy)

ZATWIERDZAM

.....

(data i podpis dyrektora przedszkola/szkoły/placówki)

W przypadku wycieczki/wyjazdu zagranicznego dyrektor szkoły jest obowiązany poinformować organ sprawujący nadzór pedagogiczny i organ prowadzący o organizowaniu takiej wycieczki, przekazując uzupełnioną i zatwierdzoną Kartę Wycieczki. Dyrektor szkoły nie przekazuje listy uczniów.

- pochodzących z funduszy przedszkola;
- pochodzących od rodziców dzieci biorących udział w wycieczce;
- ze środków pochodzących od sponsorów.

6. Dyrektor przedszkola/szkoły ma obowiązek powołania kierownika wycieczki spośród nauczycieli.

7. Program wycieczki organizowanej przez przedszkole/szkołę, liczbę opiekunów oraz imię i nazwisko kierownika wycieczki wraz z oświadczeniem o przestrzeganiu przepisów dotyczących bezpieczeństwa na wycieczce, zawiera karta wycieczki.

8. Do karty wycieczki należy dołączyć: listę dzieci biorących udział w wycieczce, zobowiązanie do pełnienia funkcji opiekuna wycieczki podpisane przez każdego z opiekunów wycieczki, harmonogram wycieczki.

9. Dyrektor może wyrazić zgodę na łączenie funkcji kierownika i opiekuna wycieczki, w związku z tym o sposobie dokumentowania wycieczki, w tym zakresie, także decyduje dyrektor.

10. Udział dzieci w wycieczce wymaga pisemnej zgody rodziców.

11. Uczestnicy wycieczki muszą być obowiązkowo ubezpieczeni od następstw nieszczęśliwych wypadków-zwykle w formie ubezpieczenia grupowego na czas trwania wycieczki.

12. Organizując wycieczkę należy: zapoznać dzieci z miejscem i celem wycieczki, aby ich obserwacje i działania były świadome, nie dopuścić do nadmiernego zmęczenia fizycznego, przestrzegać norm kulturowych w stosunku do współuczestników spaceru, przestrzegać wspólnie wypracowanych reguł zapewniających bezpieczeństwo, współdziałanie i przyjemny nastrój, które wpływają na doznania psychiczne i estetyczne, dbać o właściwy dobór odzieży do warunków atmosferycznych, zapewnić realizację zamierzonych celów edukacyjnych.

13. Wyżywienie podczas wycieczki zapewnia organizator wycieczki¹⁹.

---

¹⁹ Regulamin spacerów i wycieczek przedszkola niepublicznego Akademia Bystrzaków we Wrocławiu [online] dostęp [w:] <http://akademiabystrzakow>.

Karta wycieczki powinna zawierać:

- nazwę i adres przedszkola / szkoły organizującego wycieczkę,
- cel wycieczki (jakie efekty mają zostać osiągnięte),
- nazwę kraju/miasta wycieczki i trasę do celu,
- termin,
- telefony kontaktowe do kierownika, nauczycieli i opiekunów,
- liczbę dzieci,
- grupę,
- liczbę opiekunów wycieczki,
- środek transportu
- oświadczenie opiekunów o zobowiązaniu do przestrzegania przepisów bezpieczeństwa wewnętrznych jak i zewnętrznych (drogowych, w muzeach, miejscach kultu, parkach i innych),
- podpisy kierownika, opiekunów,
- podpis dyrektora placówki zatwierdzający zapoznanie się z karta wycieczki²⁰.

Dokumentacja wycieczki powinna zawierać także:

- podpisane przez należyty organ kontroli zaświadczenie o stanie technicznym pojazdu, jeśli będzie on wykorzystywany do transportu dzieci,
- zgody na udział w wycieczce podpisane przez rodziców lub opiekunów dzieci, zawierające dane osobowe, datę, czytelny podpis, telefon kontaktowy oraz informacje o specjalnych potrzebach, jeśli takowe dziecko posiada (alergie, przyjmowane leki)²¹.

Dobrze zorganizowana wycieczka powinna mieć charakter wielostronny, gdzie obok osiągania celu zasadniczego realizowane są również inne elementy. W pracy wychowawczej na uwadze trzeba

---

pl/wp-content/uploads/2018/09/Regulaminwycieczekispacerow-jlcnso6e.pdf, dnia 15.12.2020.

²⁰ Karta wycieczki w Samorządowej Szkole Podstawowej w Pałeczniczy [online] dostęp [w:] <https://ssp.palecznica.pl/dokumenty/regulaminy/> dnia 16.12.2020.

²¹ Ibidem.

mieć kształtowanie stosunków między dziećmi. Ich wspólne radozne przeżycia sprawiają, że łatwiejsze są dla nich serdeczne kontakty, wzajemna uprzejmość i stosunki koleżeńskie, co przekłada się na budowanie relacji. Każda okazja jest dobra, by wykorzystać ją na naukę czegoś nowego, poznawanie i podziwianie otaczającego świata²².

Zachowanie bezpieczeństwa podczas wycieczek

W oparciu o aktualne akty prawne przedszkola w procedurach organizacji spacerów i wycieczek uwzględniają ogólne zasady bezpieczeństwa i szczególne.

I. Ogólne:

1. Osobami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo przedszkolaków podczas wycieczek są nauczyciele, kierownik wycieczki oraz opiekunowie.

2. Miejscem zbiórki przed wyjazdem i po powrocie jest budynek przedszkola.

3. Kierownik wycieczki zobowiązany jest do zapoznania uczestników z zasadami bezpieczeństwa obowiązującymi podczas wyjazdu oraz warunkami ich przestrzegania.

4. Zabrania się prowadzenia wycieczek i spacerów z dziećmi podczas burzy, intensywnego śniegu i/lub gołoledzi.

II. Zasady bezpieczeństwa podczas wycieczek autokarowych:

1. Osobami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo przedszkolaków podczas wycieczek są nauczyciele, kierownik wycieczki oraz opiekunowie grup.

2. Miejscem zbiórki przedszkolaków przed wyjazdem i po powrocie jest budynek przedszkola.

3. Liczebność grupy jest bezwzględnie dostosowana do możliwości technicznych autokaru.

4. Każdy opiekun zajmuje się swoją grupą, która liczy maksymalnie 10 osób.

²² I. Dudzińska, *Spacerzy i wycieczki...*, op. cit., s. 99.

5. Miejsca przy drzwiach autokaru zajmują osoby dorosłe.
6. Przejścia w autokarze muszą być wolne, nie można tam umieszczać dodatkowych miejsc do siedzenia.
7. Po każdej przerwie w podróży należy skontrolować stan liczebny dzieci.
8. Opiekunowie zapewniają dzieciom bezpieczne przejście z pojazdu do pojazdu przy wsiadaniu i wysiadaniu.
9. Opiekunowie pilnują bezpieczeństwa dzieci w czasie jazdy. Zabronione jest chodzenie po autokarze, siedzenie tyłem lub na oparciu fotela.
10. W razie nieszczęśliwego wypadku uczestników wycieczki stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące postępowania w razie wypadków w szkołach i placówkach publicznych²³.

Nadrzędną kwestią przy organizacji wycieczek jest zapewnienie dzieciom bezpieczeństwa. Troska o bezpieczeństwo to również zapewnienie pomocy w razie wypadku. Dlatego nauczyciele i opiekunowie powinni być bezwzględnie przeszkoleni z zakresu udzielania pierwszej pomocy. Powinni także posiadać przy sobie podstawowe środki opatrunkowe i odkażające. Ważnym elementem jest dyscyplinowanie grupy dzieci i ich umiejętność podporządkowania się zasadom. Umiejętność ta oczywiście podlega wypracowaniu poprzez systematyczne przekazywanie zasad zachowywania się w określonych sytuacjach. Przed wycieczką dzieci powinny nauczyć się rozpoznawania umówionych sygnałów i odpowiedniego oraz szybkiego reagowania na nie. Szczególną uwagę nauczyciele i opiekunowie powinni zwrócić na te dzieci, które z różnych względów nie potrafią się podporządkować zasadom i mogą stwarzać potencjalne zagrożenie dla siebie i innych dzieci²⁴.

---

²³ Regulacje wewnętrzne. Procedura organizowania spacerów i wycieczek pieszych w Publicznym Przedszkolu im. Ewy Szelburg-Zarembiny w Górze Puławskiej, [online] dostęp [w:] <https://przedszkolegorapul.szkolnastrona.pl/bip/index.php?c=page&id=4> dnia: 8.01.2021.

²⁴ I. Dudzińska, *Spacery i wycieczki...*, op. cit., s. 105–107.

Wykorzystanie wiadomości zdobytych w czasie wycieczek i spacerów podczas zajęć dydaktyczno-wychowawczych

Dzieciństwo jest jednym z najważniejszych etapów rozwoju człowieka. Umiejętności nabywane w tym okresie stanowią podstawy do dalszej nauki. W literaturze podkreślana jest istotność działań edukacyjnych skoncentrowanych na rozwoju dziecka w okresie przedszkolnym. Jest to także optymalny czas niwelowania trudności w nauce jak dysharmonii rozwojowych, podejmowania działań korygujących oraz wyrównujących zaniedbania środowiskowe. Edukacja przedszkolna polega na udzielaniu pomocy dziecku w procesie samopoznawania, czyli poznawania własnych możliwości i aktywnego realizowania swojej drogi edukacji. Wsparcie to przygotowuje dzieci do prawidłowego postrzegania, analizowania zjawisk, procesów i wydarzeń. W efekcie dzieci mogą prawidłowo funkcjonować w zmieniającej się rzeczywistości i dostosowywać się do zmian oraz realizować własną ścieżkę edukacji, by w dorosłe życie mogły wejść z w pełni ukształtowanymi umiejętnościami funkcjonalnymi²⁵.

Powiązanie celów i metod edukacji przedszkolnej z korzyściami jakie niosą ze sobą wycieczki i spacerzy pozwala na konstruowanie zajęć w oparciu o atrakcyjne dla dzieci metody. Przygotowanie zajęć w oparciu o doświadczenia dzieci z wycieczek i spacerów angażuje je emocjonalnie, zachęca do wypowiedzi, uczy formułowania myśli, opinii i wyrażania emocji²⁶. Projekt zajęć podsumowujących spacer lub wycieczkę może zawierać przykładowo: piosenki tematyczne, grę na instrumentach, powtarzanie wierszyków, dyskusję, malowanie, rysowanie, wycinanie i wyklejanie²⁷.

Powiązanie tematów wycieczek czy spacerów z późniejszymi zajęciami jest cennym narzędziem pedagogiki przedszkolnej (po-

---

²⁵ B. Kurowska, *Wychowanie i nauczanie dziecka w wieku przedszkolnym pedagogów w poglądach wybranych pedagogów przełomu XIX i XX wieku*, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, Kraków 2019, T. 8, s. 39.

²⁶ J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej...*, op. cit., s. 290.

²⁷ Ibidem.

dobnie jak zajęcia wprowadzające) i prowadzi do realizowania celów edukacji dzieci w przedszkolu – rozwoju umiejętności mówienia, formułowania myśli, rozwoju emocjonalnego, intelektualnego i fizycznego.

Dziecko posiada niewielki zasób wiadomości o otaczającej je rzeczywistości. Dlatego też wiele przedmiotów i zjawisk jest dla niego czymś nowym, co wymaga zrozumienia. W wieku przedszkolnym myśli dziecka są formułowane w oparciu o to co widziało, słyszało lub zrobiło. Zatem należy dążyć do tego, aby jego poznawanie świata miało konkretny charakter i przebiegało poprzez zetknięcie z przedmiotami, faktami i oparte było o działania. Dziecku w wieku przedszkolnym nie powinno się przekazywać informacji o zupełnie nieznanach rzeczach tylko drogą słowną. Przede wszystkim powinno ono zobaczyć to co ma poznać i przyswoić. Takie poznawanie oraz droga kształtowania i rozwoju wymaga często wyjścia poza teren przedszkola, aby doświadczało ono nowych rzeczy w naturalnym środowisku²⁸.

Zakończenie

Spacery i wycieczki stanowią źródło nowych doświadczeń przedszkolaków. Są lubianą przez dzieci formą edukacji, podczas której mają możliwość spędzania czasu poza terenem placówki. Mogą wówczas poznawać świat i siebie samych.

Poznawanie nowych osób, ich pracy budują odwagę do zadawania pytań, zaspokajania ciekawości. Umiejętności interpersonalne nabyte podczas takich spotkań mają nieocenioną wartość nie tylko w dalszej edukacji, ale także w życiu. Budowanie tożsamości, rozwijanie zainteresowań, odkrywanie nowych aktywności i zawieranie znajomości również owocują w dalszym życiu dzieci.

Procedury i regulaminy wyjść na spacery i wycieczki są nie tylko narzędziem pracy wychowawców i opiekunów. Dzieci również powinny być zaznajamiane z zasadami bezpiecznego poruszania

---

²⁸ I. Dudzińska, *Spacery i wycieczki...*, op. cit., s. 95.

się po drogach i ulicach – dzięki temu dzieci uczą się posłuszeństwa i respektowania zasad nie tylko w przedszkolu, ale także poza nim i w każdym nowym miejscu.

Aby w pełni wykorzystać walory spacerów i wycieczek organizatorzy powinni kierować się kilkoma wskazówkami:

1. Starannie należy zaplanować tematykę wycieczek oraz spacerów by pełniły one funkcje edukacyjne, rekreacyjne, prozdrowotne, zabawowe.
2. Konieczne jest przedstawienie dzieciom wcześniej tematykę spaceru lub wycieczki. Wcześniejsze informacje to nie tylko sama wiedza, ale także wzbudzenie zainteresowania tematem i ekscytacji, dzięki czemu dzieci będą bardziej zaangażowane podczas wyjścia.
3. Należy motywować dzieci do zadawania pytań podczas spotkań ze specjalistami.
4. Należy motywować dzieci do opowiadania o wrażeniach ze spacerów i wycieczek.
5. Trzeba zachęcać dzieci do wyrażania artystycznego przeżyć.
6. Konieczne jest uświadamianie dzieciom wartości jakie płyną z przebywania na świeżym powietrzu i aktywności fizycznej.

Żywię nadzieję, że informacje zamieszczone w powyższym artykule staną się źródłem informacji dla początkujących nauczycieli oraz staną się inspiracją w codziennej pracy z przedszkolakami.

Bibliografia

Błaszak I., *Znaczenie wycieczek szkolnych w wychowaniu i kształceniu uczniów klas początkowych szkoły podstawowej*, „Zeszyty Naukowe TiR, Wyższej Szkoły Turystyki i Języków Obcych”, 2014, nr 13.

Definicja spaceru według Słownika PWN [online] dostęp [w:] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/spacer.html>, dnia 16.12.2020.

Drogosz M., *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych*, Warszawa 2009.

Dudzińska I., *Spacerzy i wycieczki* [w:] Dudzińska I., (red.), *Wychowanie i nauczanie w przedszkolu*, Warszawa 1983.

- Grabowska M., Nowicka B., *Rola wycieczek szkolnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym*, [online] dostęp [w:] <http://www.publikacje.edu.pl/pdf/7363.pdf>, dnia 15.12.2020.
- Gryko M., *Wielostronne walory spacerów i wycieczek przedszkolaków w opinii studentów Pedagogiki wczesnoszkolnej i przedszkolnej*, maszynopis pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem dr A. Jacewicz, Białystok 2021.
- Jakowicka M., *Wzbogacanie doświadczeń uczniów klas początkowych ze środowiskiem*, Warszawa 1988.
- Janowski I., *Wycieczki szkolne*, Kielce 2001.
- Karbowniczek J., Kwaśniewska M., Surma B., *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2011.
- Karta wycieczki w Samorządowej Szkole Podstawowej w Pałeczniczy [online] dostęp [w:] <https://ssp.pałecznicza.pl/dokumenty/regulaminy/> dnia 16.12.2020.
- Kurowska B., *Wychowanie i nauczanie dziecka w wieku przedszkolnym pedagogów w poglądach wybranych pedagogów przełomu XIX i XX wieku*, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, Kraków 2019, T. 8.
- Liwska-Jankiewicz A., *Wielostronne walory spacerów i wycieczek przyrodniczych dla procesu edukacyjnego dzieci przedszkolnych*, [online] dostęp [w:] https://www.profesor.pl/mat/n12/n12_a_liwska_050223_1.php dnia: 15.12.2020.
- Procedura organizowania spacerów i wycieczek w Niepublicznym Przedszkolu Integracyjnym z Oddziałami Specjalnymi „Słoneczny Domek” w Kołobrzegu, [online] dostęp [w:] <http://slonecznydomek.kolobrzeg.eu/images/dokumenty/statut.pdf> dnia: 8.01.2021.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Procedura wyjść, spacerów i wycieczek organizowanych przez Przedszkole nr 1 w Siemiatyczach, Załącznik do Zarządzenie Nr 6/2019 z dnia 9.10.2019 w sprawie wprowadzenia Procedury wyjść, spacerów i wycieczek organizowanych przez Przedszkole nr 1 w Siemiatyczach, [online] dostęp [w:] <http://www.przedszkole-siemiatyczne.vot.pl/dokumenty/procedura-wyjsc-spacerow-i-wycieczek-organizowanych-przez-przedszkole-nr-1-w-siemiatyczach.html> dnia: 8.01.2021.
- Regulacje wewnętrzne. Procedura organizowani spacerów i wycieczek pieszych a Publicznym Przedszkolu im. Ewy Szelburg-Zarembiny w Górze Puławskiej, [online] dostęp [w:] <https://przedszkolegorapul.szkolnastrona.pl/bip/index.php?c=page&id=4> dnia: 8.01.2021.

Regulamin spacerów i wycieczek Przedszkola Niepublicznego Akademia Bystrzaków we Wrocławiu [online] dostęp [w:] <http://akademiabystrzakow.pl/wp-content/uploads/2018/09/Regulaminwycieczki-spacerow-jlcnso6e.pdf>, dnia 15.12.2020.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz. U. z 2018 r., poz. 1055).

Sośnicki K., *Poradnik dydaktyczny*, Warszawa 1963.